

Szemes Péter

Homo Danubicus

(Haklik Norbert *Egy Duna-regény anatómiája* című kötetéről)

Irodalomtörténetünk régi adósságát törlesztette a tavalyi esztendőben az Irodalmi Jelen Könyvek sorozatában megjelent kötetével Haklik Norbert. Az *Egy Duna-regény anatómiája* ugyanis a legterjedelmesebb, legalaposabb elemzés, ami a kortárs próza egyik csúcsteljesítményéről, Kabdebó Tamás *Danubius Danubia* című folyamregényéről eddig napvilágot látott. A „világirodalmi színvonalú magyar ’56-os” mű – ahogy fülszövegében a kiadó teljes joggal meghatározza a primer textus értékét – régóta megérdemelte már méltó recepcióját, mint ahogy az idén 80 esztendő, Írországból élő szerzője is, hogy ne csak a nyugati, de egyetemes magyar literatúránk legjelesebbjei közt tartsuk számon, Haklik Norbert pedig, hogy kiváló szépírói teljesítménye mellett elemző-értelmező tehetsége is felkeltse az irodalmi közvélemény, a szakma és az olvasóközönség figyelmét.

A kötet korpuszát képező négy viszonylag rövid és egy terjedelmesebb tanulmány közül – melyek mindegyike más-más nézőpontból vizsgálja a művet – a nyitó dolgozat a „történelem mint dinamikus rendszer megjelenítésének írói eszközeit” tekinti át a *Danubius Danubiában*. Rámutat, hogy noha a cselekmény ideje (a Martinovics-féle összeesküvéstől nagyjából keletkezése jelenéig) két évszázadot fog át, az utalások szintjén egészen a történelem előtti korokig nyúlik vissza. Emellett az egyéni élethelyzetek és sorsok változatai mögött egymásba fonódó és egymásra ható családtörténetek rajzolják ki a Duna-táj etnokulturális térképét. A folyam így nem csupán kulissza, de történelem- és sorsformáló erő, sőt regényszerző elem Kabdebó Tamás művében. A hozzá kötődő családok mitológiájának és az azok nemzedékei közti diskurzusnak fontos elemei a tárgyi emlékek, mint a „szellemi örökség fizikai síkon manifesztálódó médiumai”. (Szerepükre több példát is említ az elemző: a főhős, Dé, azaz Dunai Szendrő József Antal fiának, Gyurónak külföldről hazaküldött papírsárkányától, amivel annak idején ő is játszott a szülei, egészen szerelme, Álmos Erzsébet /Búbáj-Búbáj/ fényképalbumáig.) S ugyanilyen familiáris összekötő kapocs a különböző korokbeli alakok sorsának rokonsága, ismétlődése is – a Szendrők esetében a török ellen harcoló, várvédő ősré, illetve a Dugonics-ágon Dugovics Tituszra visszavezetve, még úgy is, hogy adott esetben Dé maga formálja át, igazítja életeseményeihez az adott mítoszokat. Ezek a törvényszerű, az emberi elme számára mégis rejtett, múltat jelent, sőt jövőt egybefűző mechanizmusok (melyek hálóját csak a kultúrtáj szellemiségét megtestesítő narrátor, a Titkos Krónikás képes egészében áttekinteni) határozzák meg a szövegben egyén és történelem viszonyának folyamatos kölcsönhatását. Amint Haklik Norbert összegzésszerűen megfogalmazza: „A *Danubius Danubia*, amely gyakorlatilag – tehát a megírhatóság szempontjából – végtelen történelmi nyersanyagból merít, önmaga teremti meg önnön törvényszerűségeit és dinamikáját, s alkot működésképes, eleven rendszert azáltal, hogy a történelmi háttér valós, valamint a regényírói képzelet fiktív eseményeit a kölcsönhatások nem-lineáris hálózata köré csoportosítja. Ez a rendszer éppen azért válik hitelessé, mert logikája kiszámíthatatlan, és egyúttal kiszámíthatatlansága logikus: az összefüggések mátrixában kalandozó olvasó nem tudhatja, az itt-ott elejtett, pillangószárny-csapásnyi családtörténeti utalások közül melyik terebélyesedik majd párszáz oldallal később sodró történettornádóvá.”

Az „Eleven embercomb¹, avagy Kabdebó Tamás a nyelvükrök között” című tanulmány a kétnyelvűség hatásait vizsgálja a regényben. A jelenséget – melyben egyébként évek óta a csehországi Brünn lakójaként

¹ A horrorisztikusnak tűnő utalás Karinthyra vonatkozik, aki a „11 borostyánfésű” összetétel angol változatát fordította ekként magyarra, szemlélterve a nyelvek közti játék lehetőségét.

maga is érintett –, illetve annak válfajait legkiválóbb kutatói, François Grosjean és Pléh Csaba kapcsolódó munkái nyomán elemzi a szerző – akinek imponáló szakértelemmel válogatott és összeállított hivatkozásanyaga, melynek több tételét ráadásul saját fordításban idézi, amúgy a kötet egyik legfőbb erénye. Sőt, nem feledkezik meg a magyar és angol (ír) nyelven egyaránt publikáló, illetve beszélő író ... *De szabadíts meg a nyelvi sehogytól* című esszéjének idecitálásáról sem, melyben Kabdebó Tamás többek közt a két-nyelvű lét előnyeiről, a két nyelv interferenciáit kihasználó nyelvjátékok hasznosságáról, érdekességéről is szól. „Az írónak szüksége van arra, hogy ilyen látszólagos játékokkal kulturális többletetre tegyen szert, hogy a hinta-palintával, ami minden jól tudott két nyelv között lehetséges, megnövelje saját lelkének tájait.” – idézi. A nyelvi fantázia ilyen jellegű megnyilvánulásaira több példát is említ Haklik Norbert. A tükörfordítás jelentéséből fakadó humortól (cowboy-tehénfű-gulyás), az idegen eredetű szó használatából származó értéktöbbleten (egy német hölgnő, Fattich Johanna a Straussok „fáintosan” „fabrikált” zenéjéről beszél), vagy a hasonló hangalakú, de különböző jelentésű tulajdonnevekkel való asszociációs játékon át (a szerb kocsmáros „Tito képét az ivó falán vörös szalaggal titolálta”) egészen a lexémák azonossága nyújtotta lehetőségek kihasználásáig (a passauai templomok „javát javában restaurálják”). S végül a jogosan legremekebbnek tartott megoldás, a közismert Tamási-idézet „emigrációs lét ihlette párja”: „Az otthon ott van, ahol a fészek van. De a haza? A haza néha úgy elmegy hazulról, hogy az otthon maradtak a számkivetettek.”. Ekként eredményezi a sajátos élethelyzetből adódó kétnyelvűség a kifejezőeszközök bőségét a *Danubius Danubia* szerzője számára.

A jó szerkesztői érzékkel a kötet közepére beillesztett, hosszabb, „Duna-menti változatok az Egyre” címet viselő tanulmány a hit, erkölcs és istenkép megjelenítését tekinti át Kabdebó Tamás regényében. Mégpedig olyan módon, hogy az elemző ismét kiterjeszti interpretációs horizontját, ezúttal az író *Tízparancsolat* című esszégyűjteményét használva értelmezési keretként. Azt a művet, melyet alkotója 1989-től tíz éven át készített, egy-egy szövegben korunk világára és saját életére hangolva a mózesi kőtáblák szabályrendszerét. Haklik Norbert fordítva, az utolsó parancsolattól indulva vizsgálja a normákat és tárja fel regénybeli vonatkozásait. A „Ne kívánd a te felebarátodnak házát. Ne kívánd a te felebarátodnak feleségét, se szolgálóját, se szolgálóleányát, se ökrét, se szamarát, és semmit, a mi a te felebarátodé.” kapcsán hosszabban értekezik a tulajdonviszonyok kialakulásáról és a javak elosztásáról írottakról, s a belügyessé lett volt ávós tiszt, Csontos Vince esetét hozza példaként, aki nemcsak ingatlant és vagyont, de feleséget is szerez hatalmi helyzetének köszönhetően. Úgy, hogy míg közben ő a „Ne lopj!”, az új asszony, Búbáj-Búbáj a „Ne tégy a te felebarátod ellen hamis tanúbizonyságot!” imperatívusza ellen (is) vét, ezáltal szerelme, és gyermeke apja, Dé életét mentve meg. Leghosszabban és legbehatóbban talán a „Ne paráználkodjál!”-l foglalkozik, annak különböző kultúrákban elterjedt olvasatai mellett meghatározva az égi és földi szerelem mibenlétét is. Bizonyos értelemben e kettő kapcsolódik össze a „regényfolyam egyik katartikus csúcspontján”, a neuburgi kórterem ágyjelenetében, ahol Szendrő József öntudatra ébredését segíti Álmos Erzsébet azáltal, hogy orális élvezetben részesíti, miközben Szent Antalhoz imádkozik. Az élet elvételének tiltásáról, azaz inkább annak védelméről szóló parancsot illetően az esszékötet személyes példát is említ: 1956-ban ugyanis Kabdebó Tamás, noha fegyver volt a kezében, futni hagyott egy égő tankból kimászó szovjet kiskatonát. A *Danubius Danubiában* ennek szívszorító pandantját is fellelhetjük, ami megkérdőjelezi a törvénysértő erkölcsi bűnösségét: „Elekfyné megvárta, amíg fia élettelen testét kitolják a mütöből, aztán hazament. Nem aludt. Pirkadatkor lebecgett a Margit híd előtt állomásozó tankokhoz.

’Sztoj’, mondta az első őr, és ráfogta a géppisztolyát. Elekfyné maga elé emelte a táskáját és tüzelt. Az őrt fejbe találta, őt magát szitává lötték a többiek.”.

Az „Atyádat és anyádat tiszteld!” üzenete – amint Haklik Norbert találóan rámutat – a közvetlen családtagokon túl a távolabbi, már nem élő ősökre is kiterjed a műben. Ennek legpregnansabb megnyil-

vánulása Dé halálának pillanata, melyben néhány kilométerrel arrébb megfogán fia, Gyuró, azaz Dunai Szendrő György és román származású kedvese, Annamaria Danubia Fischer-Galati, Bia közös gyermeke. Így fonódik egybe a folyam két szakasza (a rómaiak a felsőt Danubiusnak, az alsót Danubiának nevezték) és válnak a Szendrők, családjukban „a Duna-vidéki nemzetek egész kavalkádját felvonultatva”, „végérvényesen Dunaivá”. Végezetül az első három imperatívusz kapcsán a szerző és szereplői istenképét, a regényben a hit és a vallás megjelenítését vizsgálja a tanulmányíró. A *Tízparancsolat* alkotója szövegében „keresztény kultúrájú, bár tételes vallásosságtól mentes emberként” jelöli ki saját pozícióját, monumentális munkájában viszont az Istenhez való viszony legkülönbözőbb módozatai és a különböző vallások széles palettája jelenik meg – mögöttük pedig, általános érvénnyel, mindvégig ott az igaz emberség parancsa. Jogos tehát az elemző végkövetkeztetése, miszerint: „A két Kabdebó-mű (...) a kereszténység kultúrájából és a katolicizmus szokásrendjéből kiindulva hirdeti egy vallások felett átívelő ökumenizmus igényét, amelynek erkölcsi normarendszerét a korunk világára igazított mózesi parancsolatok, valamint a krisztusi szeretetparancs tevékeny gyakorlásának imperatívusza határozzák meg. A *Danubius Danubia* olyan remekmű, amely gazdag filozófiai rétegekkel is bír, és amikor a hit, erkölcs és istenkép korunkbeli megjelenését firtatja, kultúrkörökön és világvallásokon át ível vizsgálódásának horizontja.”.

A negyedik írás a regény narrációját vizsgálja. Elsőként arra mutat rá, hogy az áthallások ellenére (mint az 1956-os budapesti egyetemista megmozdulásokon való részvétel) a mű nem önéletrajzi alkotás, Dé sorsa csak „kivételes alkalmakkor” keresztezi Kabdebó életútját. Ennek kapcsán az író *Hármaság a Danubius Danubiában* című előadásának egy passzusát idézi: „A folyamregényt hárman írtuk: Kabdebó Tamás, valamint a szerző és mindenekelőtt és után a Titkos Krónikás.”. Kabdebó Tamás ráadásul vissza-visszatérő mellékalakként is felbukkan a regényben (mellúszó sporttársaként, orvostanhallgatóként, Gyuró csónakjának utasaként), mint „szerzősége előtti köznapi személy”. A szerzőt úgy definiálja, hogy ő „az a férfiú, aki szívós anyaggyűjtéssel könyvek, térképek, metszetek, cikkek százait használta föl Duna-könyvének megírására, majd az egész anyagot a Kecskeméti Katona József könyvtárnak ajándékozta.”. Ősei – Szent István harmadik törvénykönyvének lejegyzőjétől a Guary-kódex szerkesztőjén át a huszadik század eleji kárpátaljai költőig – képviselik azt a szellemi örökséget, mely nyomán a regény is megfogant. A Titkos Krónikás pedig, mint említettük, a Duna-táj szellemiségét megtestesítő narrátorként, a hely hamvasi értelemben vett géniuszának perspektíváját is láttató elbeszélőként (ahogy Péntek Imre a kötetről írva meghatározta) olyan többletinformációkat is megoszt az olvasóval, aminek még a szerző sincs birtokában. Az ő szerepeltetése Kabdebó Tamás igazi alkotói leleménye, sőt bravúrja. A *Danubius Danubia* narrációja így „a főhőssel kortárs, ám vele nem azonos író, a múltbéli ’író-ősök’, valamint a mindentudó *genius loci* ’hármas tanácskozásának’ eredménye”.

Végül, zárótanulmányként, a „Kabdebói szótár a Duna anyanyelvéhez” című dolgozat a Duna-táj földrajzi-kulturális egységként való értelmezésére tesz kísérletet a regényfolyamban. A soknemzetiségű, sokkultúrájú, sok nyelven „fecsegő víz” minden partján élő, hozzá kötődő közösségnek más jelent – mutatja ki, Kiss Gy. Csabára hivatkozva, a nemzeti himnuszok kapcsán Haklik Norbert –, ám mindannyiuk számára megkerülhetetlen szellemi orientációs pont, összetartó erő (ennek talán legpregnansabb példája a műben a passzai Duna-konferencia). S ezek a nemzetek, ezek a kultúrák mind-mind beépültek, mind-mind alakították, formálták a Szendrő család történelmét, mitológiáját. Ezért ír így Kabdebó Tamás hősről: „A Duna láthatólag-hallhatólag tud németül, magyarul, csehül, szerbül, románul, bolgáruul, de oroszul, sőt cigányul is tud, és ő, dunai Szendrő József érti a Duna anyanyelvét.”. Azt a nyelvet, melyet teljességében csak a Titkos Krónikás ismer és beszél. S a megértés és ezáltal a folyóval-összeforrottság is akkor teljesül ki, mikor Dé halála pillanatában megfogán Gyuró és a román származású Bia gyermeke. Amikor egybefonódik Danubius és Danubia, a családtörténet pedig a Dunához hasonlóan folyhat tovább.

Haklik Norbert könyvének nem volt célja, hogy koherens műegésként kínálja olvasásra magát. Főként a gyakori ismétlések és visszatérő hivatkozások által lazán összefűzött tanulmányai, noha különböző szempontokból vizsgálják a *Danubius Danubiát*, együtt is élvezhető, közérthetően megírt kalandot kínálnak a kabdebói univerzumban. Érdekes, hasznos és a megerősítések által biztonságos utazást a regényfolyamon/ban, melyen érdemes végighajózni. Az eredettől a deltáig.

(Irodalmi Jelen Könyvek, 2013)

